

М. С. Кот (Мазыр, Беларусь)

АСАБЛІВАСЦІ АПСАННЯ АЛЮЗІЙНЫХ ОНІМАЎ БІБЛЕЙСКАГА ПАХОДЖАННЯ Ў ТВОРАХ ЯКУБА КОЛАСА

Якуб Колас не толькі ўваходзіць у пляяду знакамітых класікаў беларускай літаратуры, але і па праву лічыцца адным з заснавальнікаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Сучаснікі выдатнага майстра прыгожага слова адзначаюць, што ён быў настаўнікам многіх беларускіх пісьменнікаў. Сам народны пісьменнік плённа распрацоўваў і памнажаў выяўленчыя магчымасці роднага слова, павышаў яго мастацка-эстэтычную годнасць і грамадскі прэстыж. Каб узбагаціць і разнастаіць сваю мову і стыль, Якуб Колас імкнуўся знайсці нешта свежае, арыгінальнае ў жывой народнай гаворцы, вуснай творчасці, у крыніцах мастацкай літаратуры як свайго, так і іншых славянскіх народаў [1].

Творчасць Якуба Коласа і асаблівасці яго мастацкага слова шырока і глыбока даследаваны айчыннымі вучонымі-гуманітарыямі, сярод якіх неабходна адзначыць такіх, як А. Адамовіч, Ю. Бабіч, Ж. Белакурская, В. Жураўлёў, М. Кавалёва, У. Казбярук, А. Каўрус, Г. Кісялёў, А. Лойка, М. Лужанін, І. Навуменка, Ю. Назаранка, М. Мушынскі, Ю. Пшыркоў, В. Рагойша, А. Трафімчык, А. Юрэвіч, Ф. Янкоўскі і інш. Даследчыкі літаратурнай анамастыкі таксама неаднаразова звярталіся да спадчыны класіка. Онімы ў творах Я. Коласа аналізавалі Г. Арашонкава, Л. Кузьміч, Дз. Паўлавец, А. Станкевіч, А. Усціновіч, Н. Чабатар, В. Шур і інш. У гэтай сувязі варта адзначыць і плённы вынік працы групы даследчыкаў пад кіраўніцтвам акадэміка М. Бірылы – *Анамастычны слоўнік твораў Якуба Коласа* (далей *Анамастычны слоўнік*) [2].

У гэтым даследаванні разглядаюцца *онімы-алюзіі біблейскага паходжання* семантычна складаныя інтэртэкстуальныя знакі, што адначасова належыць і дадзенаму мастацкаму тэксту (у гэтым артыкуле творы Я. Коласа), і біблейскаму пратэксту (кананічныя кнігі Старога і Новага Запавету). У творах Я. Коласа такіх адзінак сутракаецца даволі шмат, што гаворыць аб тым, што пісьменнік добра ведаў біблейскія сюжэты. Гэтаму спрыяла і сямейнае выхаванне будучага пісьменніка – “у паслушэнстве і павазе да Бога” [3, с. 30]. Шчырая вера з’яўлялася асноваю духоўнага і душэўнага жыцця сям’і і радзіны Міцкевічаў [4].

Недарма Кніга кніг наклала свой адбітак на творчасць класіка. Сведчаннем таму з’яўляецца анамастыкон біблейскага паходжання, які пісьменнік актыўна выкарыстоўваў у сваіх творах. Так, у названым слоўніку зафіксавана каля 50 анамастычных адзінак біблейскага паходжання:

антрапонімы: *Аўраам / Абрам, Адам, Ева, Елізавета, Елісей / Ялісей, Іосіф, Іаў / Іоў, Іезекіль, Іерэмія, Ілля / Ілья, Іона, Ісаак / Ісак, Ісаія / Ісая, Іуда / Юда, Іан, Каін, Лот, Майсей, Марыя, Марыя-Магдалена / Магдалена, Матусал, Пётр / Пётра, Пілат, Саламон / Сальмон, Самсон, Хам;*

– антрапонімы ў складзе выразаў: *Галіаф і Давід, Ёсіф / Юзаф (прыгожы), Іаў (многапакутны), Павел і Саўл, Хама (няверны);*

тапонімы: *Віфлеем, Галгофа / Галгофа-гара, Егіпет, Ерусалім, Іудзея, Назарэт, Элеон;*

- тэонімы *Ваал, Езус / Язус / Ісус (Ісус) Хрыстос, Іегова, Саваоф, Эмануіл*;
- хранонімы: *Вавілонскае паланенне*;
- міфахрэматынімы: *Ноеў каўчэг*.

Яркай біблейскай алюзіяй у творчасці Я. Коласа бясспрэчна з’яўляецца бібліёнім “*Новая зямля*”, які адсылае чытача да апісання вобразу райскага месца ў апошняй кнізе Бібліі: *І ўгледзеў я новае неба і новую зямлю; бо ранейшае неба і ранейшая зямля мінулі... (Адкрыццё 21,1)*.¹ Літаратуразнаўцы Дз. Бугаёў, У. Гніламёдаў, У. Конан, А. Пашкевіч праچытваюць у назве эпічнай паэмы менавіта біблейскі матыў. Так, А. Пашкевіч узводзіць “*Новую зямлю*” да ўзроўню “*Старога завету*” нацыянальнага літаратурнага летапісу, нягледзячы на тое, што савецкае літаратуразнаўства ў паэме Коласа не хацела заўважаць ніякай біблейскасці. Не магло яно зразумець і Коласавага “*Новага завету*” паэму “*Сымон-музыка*” [5]. У бібліёніме “*Новая зямля*” закадзіравана эсхаталагічнае вучэнне пра духоўнае абнаўленне быцця ў апакаліптычнай перспектыве. Як сцвярджае філосаф і літаратуразнаўца У. Конан, па няведанні хрысціянскай традыцыі і Святога Пісання бальшавіцкая крытыка не здолела разгадаць хрысціянскую і эсхаталагічную сутнасць вобразу *Новая зямля*, хаця рабіла нападкі на духоўныя ідэалы паэта [6, с. 33]. Згаданыя творы класіка, у якіх выяўлены духоўны сэнс беларускага нацыянальнага Космасу, дэманструюць погляд на Сусвет як на жывое тварэнне Бога. У савецкіх публікацыях (яны, на жаль, маюць статус акадэмічных, таксама падцэнзурных выданняў твораў паэта) яго паэтычны эпас часткова абездухоўлены [7].

Прынамсі гэты факт становіцца відавочным і пры больш уважлівым вивучэнні біблейскага анамстыкону, адлюстраванага ў *Анамстычным слоўніку*. Далей разгледзім некаторыя прыклады, якія сведчаць аб павярхоўным стаўленні да лінгвакультуралагічнага апісання такіх адзінак у той перыяд.

Так, выраз *пабеда Давіда над Галіафам* адпаведна звязаны з біблейскімі антрапонімамі *Галіаф* [2, с. 146] і *Давід* [2, с. 206]. Гэты выраз упамінаецца ў сцэне бойкі ўрадніка з сядзельцам з аповесці “*Пісаравы імяніны*”. *Галіаф / Галіаф* сапраўды быў філістымскім воінам-волатам, якога ў адзінаборстве перамог *Давід* (гл. 1-я Царстваў 17), які, аднак, на той час не быў паўнапраўным царом *Ізраіля*, які афіцыйна прыступіў бы да выканання сваіх высокіх абавязкаў. Напярэдадні ён толькі прайшоў сімвалічны рытуал прысвячэння і быў памазаны прарокам *Самуілам* у цары замест *Саўла*, якога за грэх непаслушэнства Бог адхіліў ад царавання над *Ізраілем* (гл. 1-я Царстваў 16, 1–14). Паводле энцыклапедычных звестак, на старажытным Блізкім Усходзе сімвалічнае памазанне было цэнтральнай часткай абраду цырыманняльнага ўзвядзення ў пэўны статус, у першую чаргу каранавання. У ізраільцян памазанне выкарыстоўвалася ў цырымоніях узвядзення на пасад цара і прысвячэння ў сан першасвятара. Таму сцвярджаць, што *Галіаф* быў забіты *Давідам* у статусе цара старажытнай *Іудзеі*, не зусім карэктна. Больш за тое, *Давід* не з’яўляўся царом *Іудзеі*, а адзінага *Ізраільскага царства*, якое значна пазней (пасля кіравання *Саламона*) падзялілася на *Паўночнае царства (Ізраіль)* і *Паўднёвае царства (царства Іуды, ці Іудзею)* (гл. 3-я Царстваў 12).

Дарэчы, у суседніх мовах функцыянуюць крылатыя выразы з такімі ж онімамі: укр. *Давид і Голиаф* (ужываецца для падкрэслівання несупастаўнасці параўноўваемых з’яў) [8], рус. *Давид и Голиаф* (пра супернікаў, якія моцна адрозніваюцца адзін ад аднаго сваімі фізічнымі і маральнымі якасцямі) [9].

У сувязі са сказаным больш дакладным было б наступнае слоўнікавае апісанне оніма *Галіаф / Галіаф*: бібл., філістымскі воін-волат, якога ў адзінаборстве перамог будучы ізраільскі цар *Давід*. Адпаведна слоўнікавы артыкул пра *Давіда* мог бы змяшчаць

¹ Біблія. Кнігі Сьвятога Пісання Старога і Новага Завету кананічныя ў беларускім перакладзе / пер. В. Сёмуха. – Duncanville, USA: World Wide Printing, 2002. – 1535 с. Далей зноскі на біблейскія цытаты прыводзяцца паводле гэтага выдання Бібліі.

наступную інфармацыю: бібл., пераемнік Ізраільскага цара Саўла, які ў маладым узросце перамог філістымскага воіна-волата Галіяфа. Выраз *перамога Давіда над Галіафам* ужываецца пры параўнанні асоб, прадметаў ці з’яў, што вельмі моцна адрозніваюцца ад аднаго.

Апісанне біблейскага оніма *Ёсіф / Юзаф (прыгожы)*, прапануемае слоўнікам [2, с. 242, 616], не раскрывае канатацыйнай семантыкі дадзенага антрапоніма. Гэты алюзіяны выраз звязаны з гісторыяй з першай кнігі Бібліі (гл. Быццё 39). Малады яўрэйскі раб *Іосіф*, сына *Якава (Якаў быў бацькам 12 сыноў – родапачынальнікаў 12 ізраільскіх плямёнаў)*, быў пастаўлены аканомам над домам свайго егіпецкага гаспадара *Патыфара*. Яго жонка рабіла неаднаразовыя беспаспяховыя спробы спакусіць прыгожага юнака, аднойчы нават сілком зацягнула яго ў пасцель, але цнатлівы *Іосіф*, “пакінуўшы вопратку сваю ў руках яе, выбег прэч.” Тады жанчына абылгала юнага аканома перад сваім мужам, як быццам бы ён хацеў яе згвалціць, пасля чаго *Іосіфа ўвязнілі*.

У мастацкім тэксце Коласа гэты выраз упамінаецца ў размове *Максіма Гарошкі з Лабановічам: А вы думалі я – Юзаф прыгожы?* З кантэкста вынікае, што выраз звязаны з канататэмай ‘цнатлівы юнак’. Пацвярджэннем гэтаму служыць факт наяўнасці ў іншых усходнеславянскіх мовах ідэнтычных фразеалагізмаў: рус. *целомудренный (Прекрасный) Иосиф* [10], укр. *Йосип / Йосиф прекрасний* [8] са значэннем ‘цнатлівы юнак, цнатлівы чалавек’, якое зафіксавана адпаведнымі слоўнікамі. Трапнае выкарыстанне ўстойлівага выразу ў мастацкім тэксце Коласа дазваляе вобразнымі сродкамі дасягнуць эфекту кантраснага супрацьпастаўлення характару і паводзін біблейскага героя і вясковага распусніка-лабятраса *Максіма Гарошкі*.

Такім чынам, мэтазгодным было б аб’яднаць артыкулы *Ёсіф і Юзаф (прыгожы)*, напоўніўшы іх наступнай інфармацыяй: бібл., старазапаветны патрыярх, родапачынальнік аднайменнага племені Ізраіля. Выраз *Юзаф прыгожы* абазначае цнатлівага чалавека, юнака і ўзыходзіць да біблейскага сюжэта пра юнака Ёсіфа, якога беспаспяхова спрабавала спакусіць жонка егіпецкага царадворца.

У слоўнікавым апісанні оніма *Іаў* [5, с. 268] / *Іоў* гэтае імя прыпісваецца біблейскаму прароку. Трэба сказаць, што ў Святым Пісанні імя *Іаў* не звязана са служэннем прарока. Праведны *Іаў* з’яўляецца галоўным героем аднайменнай пэтычнай кнігі Старога завету. Яго гісторыя жыцця надзвычай драматычная: адначасова *Іаў* быў пазбаўлены ўсёй маёмасці, трагічна загінулі яго дзеці, больш за тое, ён захварэў невылечнай хваробай – праказай. Але, прайшоўшы ўсе выпрабаванні лёсу, ён не саграшыў, і Бог дабраславіў яго яшчэ больш, чым раней. У роднасных усходнеславянскіх мовах функцыянуюць фразеалагізмы з гэтым анамастычным кампанентам: рус. *беден, как Иов (пра чалавека, які знаходзіцца ў стане надзвычайнай бядноты), Иов многострадальный (чалавек, які пераносіць шматлікія няшчасці)* [11], укр. *Йов праведний, Йов багатостраждальный (чалавек, які зведаў шмат пакут)* [8]. Фразеалагізмы з падобным значэннем зафіксаваны і ў германскіх мовах: ням. *der hartgeprüfte Hiob* (літ. (тут і далей літаральна) ‘шматвыпрабаваны Іаў’), англ. *the patience of Job* (літ. ‘трыванне Іава’), *Job's turkey* (літ. ‘няўдача, правал Іава’). Выраз *Іаў многапакутны* выкарыстаны Коласам ў апавесці “Пракурор”, дзе літаратурны персанаж *Мікалай “успомніў многапакутніка Іова”* і нават працітаваў словы біблейскага героя: “*Бог даў, Бог і ўзяў.*” (Параўн. Іаў 1,21).

Прымаючы да ўвагі пералічаныя лінгвістычныя факты, слоўнікавы артыкул *Іаў / Иоў* бачыцца ў наступнай форме: бібл., галоўны герой аднайменнай кнігі Бібліі. Выраз *Іаў многапакутны* абазначае чалавека, на лёс якога выпалі надзвычай цяжкія пакуты, якія ён трывала пераносіць.

Устойлівы выраз *зрабіцца з Саўла Паўлам* звязаны з адпаведнымі біблейскімі антрапонімамі *Саўл / Саул* [2, с. 504] і *Павел* [2, с. 433]. Выраз узыходзіць да новазапаветнай гісторыі пра пакаянна будучага апостала *Паўла* (гл. Дзеі 9, 1 30). Першапачаткова фарысей *Саўл* упарта пераследаваў хрысціян у Іудзеі. Але пасля асабістай

містычнай сустрэчы з *Хрыстом* па дарозе ў *Дамаск* ён карэнным чынам памяняў свае погляды і праз непрацяглы час стаў палкім прапаведнікам Евангелля для язычнікаў – апосталам *Паўлам*. Як адзначаюць даследчыкі Бібліі, грэчаскае імя *Павел* было дадзена *Саўлу* як рымскаму грамадзяніну пры нараджэнні. Онім *Саўл* (рус. *Саул*) сапраўды сустракаецца і ў Старым Запавеце (гл. 1-я Царстваў 9): як адзначалася намі раней, гэтае імя насіў першы цар адзінага, не падзеленага на той час *Ізраільскага царства*. Таму прапанаванае ў артыкулах *Павел* і *Саул* тлумачэнне антрапоніма *Саул / Саўл* з’яўляецца цалкам некарэктным, бо не адносіцца да выразу *зрабіцца з Саўла Паўлам*, паколькі гэтае імя належала розным біблейскім персанажам: старазапаветнаму цару *Саўлу* (рус. *Саул*) і ў нашым выпадку фарысею *Саўлу* (рус. *Савл*) з Новага Завету. Улічваючы гэты факт, інфармацыю пра цара *Саўла* ў слоўнікавым апісанні неабходна апусціць.

Устойлівы выраз *зрабіцца з Саўла Паўлам* сустракаецца ў фразеалагічным корпусе ўсходнеславянскіх моў: рус. *превращение Савла в Павла* [10] (аб маральным перараджэнні чалавека, змене ім сваіх прыწყцаў; аб ідэйным, палітычным і інш. рэнегацтве, калі з карыслівых прычын чалавек ператвараецца з суперніка каго-/чаго-небудзь у адданага прыхільніка, ці наадварот), укр. *перетворити (перетворення) Савла в Павла* (надзвычайная змена перакананняў) [8]. Фразеалагізмы з падобным значэннем зафіксаваны і ў германскіх мовах: ням. *vom Saulus zum Paulus werden* (літ. ‘стаць з Саўла Паўлам’); англ. *Pauline conversion* (літ. ‘навяртанне Паўла’, што значыць ‘момант адкрыцця’).

Чамусьці ў апошнім з выданняў *Слоўніка фразеалагізмаў беларускай мовы* І. Лепешава [12] названы ўстойлівы выраз адсутнічае, хаця мае характэрныя фразеалагічныя прыкметы: устойлівасць, семантычную цэласнасць. Магчыма, калі б дадзенае словазлучэнне знайшло сваё адлюстраванне ў слоўніку, павялічылася б і ступень яго частотнасці ўжывання ў мове. Тым не менш, нельга катэгарычна сцвярджаць, што выраз *зрабіцца з Саўла Паўлам* цалкам неўзнаўляльны, бо класік беларускай літаратуры дарэчы ўжыў яго, расказваючы пра напісанне аповесці “*Адшчыпенец*” і цытуючы іранічную заўвагу аднаго з крытыкаў у дачыненні да галоўнага героя *Пракопа Дубягі*, які прайшоў складаны шлях ад ярага праціўніка калгасаў да іх прыхільніка. Больш за тое, пашырэнне нарматыўнага фразеалагічнага корпуса спрасціла б задачу перакладу такіх адзінак як з роднасных нам рускай і ўкраінскай моў, так і з германскіх моў, ці стала б сур’ёзнай падтрымкай пры складанні двухмоўных слоўнікаў.

Апошнім часам усё больш актуальнай становіцца патрэба ў лексікаграфічным апісанні тых ці іншых моўных адзінак, выкарыстаных майстрамі прыгожага слова, балазе існуе дастаткова даследаванняў, якія даюць багаты матэрыял для вырашэння гэтай задачы. Аднак такая праца вымагае высокага ўзроўню валодання тымі звесткамі, якія ўжо існуюць у даступнай нам форме, прычым не адно стагоддзе. Тут дарэчным будзе напаміць, што 500 год таму Францыскам Скарынам была перакладзена на беларускую мову і выдадзена Біблія. Таму 2017 год – юбілейны год беларускай Бібліі. Кожны беларус павінен ведаць і ганарыцца тым, што паўтысячагоддзя таму дзякуючы Скарыне мы атрымалі друкаванае Святое Пісанне, перакладзенае на жывую народную мову, значна раней за суседзяў. Гэта паклала пачатак духоўнаму адраджэнню беларускай нацыі і сёння дае магчымасць кожнаму з нас далучыцца да вечнай крыніцы духоўнай культуры ўсяго чалавецтва, з якой чэрпалі натхненне і творчыя ідэі паэты і пісьменнікі ўсіх часоў і народаў.

Калі гаварыць пра моўныя адзінкі біблейскага паходжання, то пры іх навуковым апісанні проста неабходна валодаць зместам усяго біблейскага інтэртэксту, каб успрымаць яго не фрагментарна, а ў цэласнасці і ўмець суадносіць мастацкі тэкст, які нярэдка перадае біблейскую лексему ў мадыфікаванай форме, з усім прэцэдэнтным тэкстам. Пры лексікаграфічным апісанні біблейскіх онімаў мае сэнс рабіць памету *бібл.*, даваць спасылку на канкрэтны ўрывац з Бібліі. У такім выпадку карыстальнік пры жаданні можа лёгка знайсці неабходны матэрыял, звярнуўшыся да першатэксту.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Каўрус, А. А. Колас Якуб / А. А. Каўрус // Беларуская мова : Энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : БелЭн, 1994. – С. 264–268.
2. Анамастычны слоўнік твораў Якуба Коласа / склад. Г. У. Арашонкава [і інш.] ; пад рэд. М. В. Бірылы. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 638 с.
3. Лужанін, М. Колас расказвае пра сябе : апавесць-эсэ / М. Лужанін – Мінск : Маст. літ., 1982. 446 с.
4. Трафімчык, А. «Вось так і чуеш, што й дарога цяпер паслушна волі Бога»: Якуб Колас і рэлігія [Электронны рэсурс] / А. Трафімчык // Ганцавіцкі краязнаўча-інфармацыйны партал. – Рэжым доступу: http://www.gants-region.info/publ/vos_tak_i_chuesh_shto_j_daroga_cjaper_paslushna_voli_boga_jakub_kolas_i_rehligija / 3-1-0-268. Дата доступу: 05.09.2017.
5. Пашкевіч, А. Зямля і неба Якуба Коласа / А. Пашкевіч // Літаратурная Беларусь. – 2007. № 2 3 С. 9.
6. Конан, У. Хрысціянская філасофія жыцця ў творчасці Якуба Коласа // У. Конан // Наша вера. 2007. № 4.
7. Конан, У. Біблейскія і хрысціянскія матывы [Электронны рэсурс] / У. Конан // Наша Вера. – 1999. – № 4 (10). – Рэжым доступу: <http://media.catholic.by/nv/n10/art3.htm>. – Дата доступу: 05.09.2017.
8. Коваль, А. П. Спочатку было Слово: Крылаті вислови біблейнаго походження в украінській мові / А. П. Коваль. К. : Либідь, 2001. 312 с.
9. Серов, В. Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений / В. Серов. – М. : Локид-Пресс, 2005. – 880 с.
10. Ашукин, Н. С. Крылатые слова (литературные цитаты, образные выражения) / Н. С. Ашукин, М. Г. Ашукина. – М. : Художественная литература, 1988. – 528 с.
11. Кочедыков, Л. Г. Краткий словарь библейских фразеологизмов / Л. Г. Кочедыков, Л. В. Жильцова. – Самара : Бахрах-М, 2006. – 176 с.
12. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. Мінск : БелЭн, 2008.